

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่า มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตต่อมนุษยชาติเป็นอย่างยิ่ง มีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชนบทตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค อีกทั้งชาวบ้านยังสามารถอาศัยผลผลิตจากป่าเพื่อเป็นการสร้างรายได้ในการยังชีพจากการหาของป่า เพื่อนำมาเลี้ยงชีพและสามารถนำไปขายเพื่อเพิ่มรายได้ ทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ป่าในลักษณะนี้จะเปรียบเสมือนทรัพย์ในดินที่สามารถเข้าไปเก็บเกี่ยวสิ่งของที่ต้องการเมื่อใดก็ได้ รวมถึงป่าเปรียบเสมือนฟองน้ำขนาดใหญ่ที่ทำหน้าที่เป็นแหล่งกักเก็บน้ำตามธรรมชาติ ซึ่งน้ำที่กักเก็บไว้นั้นจะค่อยๆ ถูกปล่อยออกมาตามดินน้ำ ลำธาร ให้มีน้ำไหลอยู่เสมอสม่ำเสมอตลอดทั้งปี และยังช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล สามารถนำน้ำไปใช้ในระบบเกษตรกรรม ได้แก่ เพื่อทำนา ทำไร่ ทำสวนต่างๆ เป็นต้น อีกทั้งป่ายังเปรียบเสมือนกำแพงที่คอยปะทะและลดความรุนแรงของกระแสน้ำที่ไหลป่าเอาไว้ได้ ลดการพังทลายของดิน ลดการกัดเซาะหน้าดินที่อุดมสมบูรณ์ และยังสามารถป้องกันอุทกภัย ถ้าหากไม่มีป่ามาปกคลุมดินจะทำให้ น้ำไหลป่าไปตามความลาดชันของภูมิประเทศ จนกลายเป็นอุทกภัยทำให้เกิดความเสียหายต่างๆ ขึ้น และยังเป็นแนวป้องกันความรุนแรงของพายุได้ ป่ายังเป็นแหล่งสะสมของปุ๋ยธรรมชาติที่ทำให้เกิดอินทรีย์วัตถุบนพื้นดินจากซากใบไม้ที่ร่วงหล่น และทับถมกันมาเรื่อยๆ ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อพื้นที่ทำการเกษตร ป่ายังเปรียบเสมือนโรงงานผลิตออกซิเจนขนาดใหญ่ให้กับมนุษย์และสัตว์ อีกทั้งทำให้เกิดแหล่งท่องเที่ยวจากธรรมชาติที่มีทัศนียภาพอันสวยงาม เพื่อเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและนันทนาการของมนุษย์ ทั้งยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และป่ายังช่วยลดมลพิษทางอากาศโดยการดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างคาร์บอนไดออกไซด์และออกซิเจน ป่าเป็นส่วนหนึ่งในการดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศป่าไม้ ที่ก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพได้ ดังนั้นชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าหรือบริเวณที่ใกล้เคียงกับป่าจะดำรงชีวิตและผูกพันอยู่กับป่า ดิน น้ำ มาโดยตลอด จะสามารถเข้าใจและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าได้อย่างลึกซึ้ง

มนุษย์จึงควรมีการอนุรักษ์ป่าให้เหมาะสม เพื่อจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะพฤติกรรมของมนุษย์ได้ส่งผลกระทบต่อดำรงอยู่ของป่าไม้ด้วยเช่นกันและ

จากการได้รับผลประโยชน์หลายๆ ด้านจากทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้าน ทำให้เกิดรูปแบบแนวความคิด เพื่อพัฒนาและดูแลรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง อันก่อให้เกิดการปฏิบัติต่อป่าในรูปแบบต่างๆ ตามลักษณะ สภาพนิเวศวิทยา เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของท้องถิ่นนั้น ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แม้ปัจจุบันผลของความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่าจะปรากฏอยู่ทั่วไป ทำให้เกิดแนวความคิดในการร่วมกันรักษาและฟื้นฟูพื้นที่ป่าในรูปแบบใหม่ที่ได้ให้ความสำคัญต่อผู้รับประโยชน์ที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดกับป่ามากที่สุด และต้องพึงพาอาศัยอยู่ในแหล่งป่าให้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าที่อยู่ใกล้ๆ กับชุมชนเพื่อผลประโยชน์ของคนในชุมชน และเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างพอเพียง ซึ่งสามารถสร้างความเป็นปึกแผ่นของชุมชนได้

ป่าชุมชน หรือป่าที่ชาวบ้านเรียกว่า ป่าหน้าหมู่บ้าน เป็นแหล่งกำเนิดของความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมในอดีต ซึ่งเป็นรากฐานความสัมพันธ์ของชุมชนที่ทำให้ป่าชุมชนมีบทบาทต่อความอยู่รอดของชุมชนมาช้านาน เช่น รูปแบบความเชื่อในเรื่องผีที่ดูแลป่าต้นน้ำ ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำของทางภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องคอนปู่ตาของภาคอีสาน ซึ่งป่าชุมชนยังแบ่งตามวัตถุประสงค์ในการจัดการ ได้แก่ ป่าต้นน้ำในภาคเหนือ ป่าแพะ ป่าโคก ป่าทามในภาคอีสาน ป่าศักดิ์สิทธิ์หรือป่าหวงห้ามตามประเพณี และป่าใช้สอยทั่วไป เป็นต้น ซึ่งบางแห่งก็มักเรียกชื่อป่าตามลำห้วยที่ไหลผ่าน เช่น ป่าขุนเทียน ป่าขุนน้ำไคร้ ป่าน้ำจัม ป่าหน้าหมู่บ้าน ป่าหัวไร่ปลายนาของคนเมืองพื้นราบ ป่าสายสะตือของชาวปากะญอ ป่าแดงของชาวม้ง เป็นต้น ชุมชนแต่ละแห่งนั้นจำแนกประเภทป่าไม่เหมือนกัน ป่าเหล่านี้จะมีข้อกำหนดสำหรับการเข้าไปใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันออกไป ถ้ามีการ ละเมิดก็จะมี การลงโทษตามกฎระเบียบที่ชุมชนนั้นกำหนดขึ้นมา ซึ่งการจำแนกประเภทของป่า นั้น ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม สภาพทางกายภาพ เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้ชุมชนจำนวนไม่น้อยต้องดูแลรักษาและจัดการป่าอย่างจริงจังจากสมาชิกของชุมชน เพื่อให้เกิดความคงอยู่ของระบบนิเวศ ที่เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร แหล่งน้ำสำหรับการเกษตรและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของชาวบ้านให้ยังคงอยู่ต่อไป เพื่อที่ชาวบ้านเหล่านั้นจะได้รับผลประโยชน์จากป่า นอกจากนี้ในหลาย พื้นที่เริ่มมีการกันเขตพื้นที่ ไร่เก่าที่เป็นป่าเสื่อมโทรม โดยปล่อยให้พื้นที่คืนสภาพป่าเอง ไม่ให้ใครเข้าไปรบกวน ด้วยหวังให้ความชุ่มชื้นคืนแก่ผืนป่าในขอบเขตที่ชุมชนพอจะทำได้ ป่าต้นน้ำเป็นขุนน้ำที่สำคัญที่ทำให้มีน้ำกินน้ำใช้และน้ำทำการเกษตร รวมถึงมีน้ำใช้บริเวณพื้นที่ราบลุ่มในเขตเมือง ซึ่งปัจจุบันนี้หลายพื้นที่เริ่มเกิดความพยายามประสาน และให้ความร่วมมือกันในระหว่างชุมชนลุ่มน้ำเดียวกัน เนื่องจากมองเห็นว่าลำพังการดูแลรักษาป่าของชุมชนใดชุมชนหนึ่งเพียงชุมชนเดียว ขณะที่ชุมชนอื่นยังขาดความสำนึกในการอนุรักษ์ร่วมกันนั้น ไม่เพียงพอที่จะรักษาผืนป่าต้นน้ำอันเป็นป่าผืนใหญ่ที่มีอาณาเขตติดต่อกันได้ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539)

ป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนหรือบนเครือข่ายภายในระบบนิเวศหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนพื้นฐานของระบบคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2534) ชนบทหลายแห่งมีองค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรแบบยั่งยืน ชุมชนหลายแห่งสร้างกฎเกณฑ์อย่างไม่เป็นทางการเพื่อเป็นการควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าไม้ และรูปแบบในการจัดการก็มีหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับสภาพของท้องถิ่น รูปแบบเหล่านี้ไม่ได้กำหนดกันแน่นอนสามารถมีการปรับเปลี่ยนได้ ชาวบ้านในหมู่บ้านหลายแห่งเข้าใจถึงความสำคัญของป่า ชาวบ้านเชื่อว่าป่าให้สิ่งแวดล้อมที่ดีสำหรับการทำไร่ นา ป่าให้ผลผลิตเพื่อยังชีพ และป่าเป็นระบบการผลิตอย่างหนึ่ง ชาวชนบทเชื่อว่าผลผลิตในไร่ นา ลดลงก็เพราะมีการทำลายป่าและทำลายสิ่งแวดล้อม (ศูนย์ศึกษาคอสมอสศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2541) การจัดการป่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมเนียมประเพณี วิถีปฏิบัติของคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน เพราะสังคมไทยมีรากเหง้าพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรในอดีต สมัยที่ป่ายังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่ วิถีชีวิตของชาวบ้านโดยทั่วไปนั้นก็อาศัยการหาเลี้ยงชีพด้วยการบุกเบิก หักไร่ ถางพง และหาของป่าเพื่อทำมาหากิน และดำรงชีวิตอย่างผูกพันกับป่ามาเป็นเวลาช้านาน ด้วยเหตุนี้เองทั้งวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีของประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ รวมถึงนโยบายของทางราชการจึงได้มีส่วนทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นกับป่ามีการดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพันและเอื้ออำนวยต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ในกระบวนการดำรงชีวิตของชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นก็ได้มีการสั่งสมประสบการณ์ ภูมิปัญญา ความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่คนกับธรรมชาติ หรือก็คือป่าได้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และประกอบเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเห็นได้ชัดเจนใน “อุดมการณ์ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานของความเชื่อบางประการ และความเชื่อเหล่านี้ได้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่าและเป็นพื้นฐานของความร่วมมือและร่วมใจของชุมชนเพื่อที่จะปกป้องรักษาป่าของตน (ยศ สันตสมบัติ, 2543) ดังนั้นป่าชุมชนจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของประเพณีการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้าน ซึ่งเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรม การผลิตในภาคเกษตร โดยมีจารีตประเพณีและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นฐานในการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ โดยชาวบ้านได้ใช้ภูมิปัญญาและฐานทรัพยากรดังกล่าวเพื่อเป็นทุนทางสังคมในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างพอเพียงและความเป็นปึกแผ่นของชุมชน

หลักการจัดการป่าชุมชนก็คือ การยอมรับว่าป่าเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชน ป่ามิใช่ของรัฐหรือของบุคคลภายนอก สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นจึงได้มีจิตสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อมๆ กัน ซึ่งการสำนึกร่วมกันในสิทธิของชุมชนนั้นเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจารีตประเพณี วิถีปฏิบัติ และกฎระเบียบเกี่ยวกับการดูแล จัดการ และใช้ประโยชน์จากป่าที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน โดยการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการป่าไม้เพื่อประโยชน์ของชุมชนในท้องถิ่น โดยให้ชาวบ้านพยายามช่วยเหลือตนเองก่อน ส่วนทางด้านรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่จะให้ความช่วยเหลือในส่วนที่เกินกำลังความสามารถที่พวกเขาจะช่วยเหลือตนเองได้เท่านั้น เป็นลักษณะของชุมชนช่วยเหลือตนเอง รัฐบาลจึงพยายามให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวางแผน การจัดบำรุงป้องกันรักษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ด้วยตนเอง จุดมุ่งหมายสุดท้ายคือ จะได้หยุดทำลายป่าเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้ตนเองและครอบครัว อีกทั้งเป็นแนวทางที่จะทำให้ชุมชนและทรัพยากรป่าไม้อยู่ร่วมกันได้ในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน (นิวัติ เรืองพานิช, 2530)

ป่าชุมชนจึงเป็นรูปแบบการใช้ที่ดินป่าและทรัพยากรต่างๆ โดยมีการจำแนกอาณาเขต มีกฎเกณฑ์เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ชาวบ้านในท้องถิ่นจะมีจิตสำนึก ห่วงแทน และช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้ที่อยู่ใกล้ๆ กับตัวเขา เพื่อให้ทรัพยากรเหล่านี้เอื้อประโยชน์ในการดำรงชีพของพวกเขาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ทรัพยากรป่าไม้จะต้องได้รับการพัฒนาและจัดการโดยองค์กรในท้องถิ่น เพื่อผลประโยชน์โดยตรงของชุมชน ซึ่งก็คือผลประโยชน์โดยตรงของทางภาครัฐในระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง (นิวัติ เรืองพานิช, 2530)

ในอดีตป่ามีความอุดมสมบูรณ์และมีจำนวนมากในประเทศไทย ชาวบ้านได้แสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ซึ่งการนำไม้มาใช้สอยนั้นมีความสะดวกมาก ทำให้ทุกคนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ตรงเท่าที่ต้องการ ใครมีกำลังก็สามารถเข้าไปเลือกหา จับจองเป็นเจ้าของพื้นที่ป่าได้ เช่น การถางป่ามาเพื่อเป็นที่ดินทำมาหากิน และถือกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดินเหล่านั้น เพราะป่าไม้อยู่ใกล้บริเวณชุมชน ทำให้ช่วงเวลาที่ผ่านมามีทรัพยากรป่าไม้ได้ลดลงเป็นจำนวนมาก สาเหตุส่วนหนึ่งอาจกล่าวได้ว่ามาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรและการกระจายตัวที่ไม่เหมาะสม ทำให้มีบุกรุกพื้นที่ป่าไม้เพื่อทำการขยายพื้นที่เพาะปลูกทางการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และเพื่อนำไม้มาใช้ในการสร้างที่อยู่อาศัย สอดคล้องกับ คุณิต เวชกิจ (2535) ที่กล่าวว่า การเพิ่มขึ้นของประชากรเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลง ซึ่งประกอบด้วยสาเหตุสำคัญ 4 ประการ คือ การทำลายป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย การทำลายป่าเพื่อใช้ที่ดินทำการเกษตร การตัดไม้เพื่อทำฟืน การลักลอบตัดไม้เพื่อการค้า สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ของสภาพทรัพยากรป่าไม้ อันส่งผลกระทบต่อความสมดุลทางธรรมชาติ ตลอดจนชาวบ้านที่พึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่า ได้ทำการบุกรุกทำลายป่าเพื่อครอบครองที่ดินเหล่านั้น จะมีทั้งการตัดต้นไม้เพื่อขยายพื้นที่ การเผาไร่เพื่อกำจัดซากพืชจนเกิดไฟไหม้ลุกลามเข้าสู่พื้นที่ป่าใกล้เคียง การทำเกษตรแบบโค่นและเผา หรือทำไร่หมุนเวียนเพื่อยังชีพแบบดั้งเดิมของชุมชนบนพื้นที่สูงภาคเหนือ หรือการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ตลอดจนความต้องการไม้ในการหุงต้มอาหารของชาวบ้าน ทำให้ป่าไม้ถูกทำลายลงเป็นอย่างมาก แต่สาเหตุที่ป่าไม้ถูกทำลายลงมิใช่เกิดจากการขยายตัวจากการทำการเกษตรเพียงอย่างเดียวเท่านั้น อีกสาเหตุหนึ่งที่สำคัญก็คือ ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการก่อสร้างและหัตถกรรมขนาดใหญ่

การใช้พื้นที่เพื่อวัตถุประสงค์อื่น ตัวอย่างเช่น การก่อสร้างโครงการพื้นฐานเพื่อการพัฒนาการสร้างสรรค์ระบบสาธารณูปโภคของรัฐ ได้แก่ การสร้างถนน การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ทำให้มีการถางป่าเพื่อทำการก่อสร้างและทำเนเวอนนเข้าไปในเขตการก่อสร้าง อีกทั้งการใช้เทคโนโลยีเพื่อความสะดวกในการเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ป่าได้ รวมถึงเทคโนโลยีจากต่างประเทศ ซึ่งบางครั้งอาจจะไม่สอดคล้องกับสภาพของประเทศไทย ยิ่งการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในฉบับที่ 1-3 (พ.ศ. 2504 – 2519) ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจมากกว่าด้านสังคม ทำให้มีการขยายโครงการพื้นฐานเพิ่มมากขึ้นและมีผลต่อการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ และในหลายโครงการนั้นปรากฏว่ามีส่วนอำนวยความสะดวกให้เกิดการบุกรุกทำลายป่ามากยิ่งขึ้น โดยมีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางโดยไม่รู้จักประหยัดทรัพยากร และยังไม่คำนึงถึงอนาคตของชนรุ่นหลัง

จากการพัฒนาประเทศที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ทั้งภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพื่อการเกษตรมากขึ้น ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ถูกนำไปใช้ประโยชน์เป็นจำนวนมาก รวมถึงพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ได้มีการเสื่อมโทรมลงขณะเดียวกัน ผลจากการเน้นการเกษตรเพื่อการส่งออกโดยการปลูกพืชชนิดเดียว เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ได้ทำลายการเกษตรแบบดั้งเดิม (วนเกษตร) ของชาวบ้านอีกด้วย จึงทำให้เกิดการบุกรุกในพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น และป่ามักจะได้รับความสนใจก็ต่อเมื่อมองเห็นว่าจะสามารถผลิตเพื่อการส่งออกขายต่างประเทศ หรือเพื่อการใช้ภายในประเทศ ทำให้เกิดการสร้างสวนป่าขนาดใหญ่ขึ้นมาเพื่อตัดไม้ไปขายต่างประเทศ ทรัพยากรป่าไม้จึงถูกจัดการในฐานะที่เป็นทุนที่ยังไม่ได้ถูกนำไปใช้ และหากจะมีการใช้ส่วนใหญ่ก็จะต้องถูกนำไปใช้เพื่อการลงทุนในส่วนของเศรษฐกิจ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ป่าถูกมองว่าเป็นแหล่งทุนที่จะได้มาเพื่อนำไปลงทุนหรือใช้จ่ายทางด้านอื่นนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้สิ่งที่ปรากฏขึ้นก็คือการตัดไม้และการขายไม้ซุงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ทว่าผลประโยชน์กลับเข้าสู่ประเทศเป็นส่วนน้อย (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2528)

ท่ามกลางปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากการลดลงของพื้นที่ป่า และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ก็ยังมีชุมชนในท้องถิ่นจำนวนมากที่สามารถใช้ประโยชน์ และ ทุนบำรุงรักษาดิน น้ำ ป่า มาเป็นระยะเวลาอันยาวนานอย่างได้ผล แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนใน การจัดการป่าอย่างมาก ซึ่งแนวความคิดนี้เอง ได้ก่อให้เกิดรูปแบบการจัดการป่าไม้ที่เราเรียกว่า “ป่าชุมชน” ขึ้นจากที่ได้มีการจัดการป่าชุมชนในหลายพื้นที่ทำให้มีการค้นคว้าวิจัยในด้านนี้มาอย่าง ต่อเนื่อง อาทิเช่น สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2543) ได้ศึกษาเรื่องศักยภาพของชาวบ้านทุ่งยาว ซึ่งมีศักยภาพ ในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน จากอดีตที่อพยพหนีความแห้งแล้งมาตั้งถิ่นฐานใหม่จึงทำให้เกิด การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารเพื่อใช้ในการเกษตร มีการตั้งกฎเกณฑ์ของ ชุมชนในด้านการรักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้หลักการกระจายอำนาจทำให้ชุมชนมีส่วนร่วม ในการตัดสินใจ รวมถึงการได้รับผลประโยชน์และผลผลิตจากป่าในเชิงเศรษฐศาสตร์ และ งานของ ทัศนิตา กาญจนพันธุ์ (2535) ที่ศึกษาเรื่องศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า กรณี ศึกษาภาคเหนือตอนบน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านได้แฝงไว้ในรูปของระบบความเชื่อ และ วิถีการ ดำรงชีวิตในชุมชน ปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการดูแลรักษาป่าที่สำคัญมีอยู่ 3 ประการ คือ 1) การสืบทอดประเพณีรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อของชุมชน 2) การเผชิญปัญหาการแย่งชิง ทรัพยากรกับบุคคลภายนอกชุมชน และ 3) การประสพภัยธรรมชาติที่มีผลมาจากการทำลายป่า สอดคล้องกับ ดุษฎี อายุวัฒน์ (2535) ที่กล่าวว่า การที่จะมุ่งเน้นให้ชุมชนมีบทบาทในการพัฒนา ทรัพยากรป่าไม้ของตนเองเพื่อชุมชนโดยส่วนรวม ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านจะเป็น พื้นฐานสำคัญ เพราะมีพื้นฐานแนวคิดที่ว่า สภาพปัญหาทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้นและเป็นในอยู่ ขณะนี้ได้มีความเชื่อมโยงกับสภาพโครงสร้างของชุมชน ดังนั้นการจะแก้ไขปัญหาให้สำเร็จลุล่วงได้ จะต้องศึกษาและเข้าใจชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงทั้งชาวบ้านและโครงสร้างอื่นๆ ในชุมชน เพื่อความ ร่วมมือในการดูแลจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและศักยภาพ ของชุมชนอันเป็นสิ่งสำคัญของการพัฒนาชุมชนด้วย

การจัดการป่าชุมชนบ้านแพะ หมู่ที่ 10 ตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ นั้นน่าสนใจ เนื่องจากชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับป่า และพึ่งพาอาศัยป่ามานาน แม้ว่าในอดีตได้มีการ ตัดต้นไม้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์เป็นจำนวนมาก โดยไม่มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต่อมา ชาวบ้านพบว่า ปริมาณน้ำในป่ามีน้อยลง จึงทำให้เกิดความตระหนักและเกรงว่าจะเกิดปัญหาการ ขาดแคลนน้ำใช้ในการอุปโภคและบริโภค รวมถึงทรัพยากรไม้ที่นำมาใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน ในหมู่บ้านจะขาดแคลนอีกด้วย ทำให้ชาวบ้าน ได้หันมาร่วมแรงร่วมใจกันอนุรักษ์ป่าผืนนี้เป็นเวลา ร่วม 50 ปี ไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ ลำธาร และการอุปโภคบริโภคของคนในหมู่บ้านและใช้ ประโยชน์จากป่า ซึ่งเป็นป่าธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทำให้ต้องมีการบริหารจัดการ ดูแล รักษาและ

พื้นที่ทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงมีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับเพื่อลงโทษผู้กระทำผิด ซึ่งเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านในการดูแลรักษาป่า โดยผ่านวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีมานาน

ผู้ศึกษาจึงได้สนใจที่จะศึกษาว่า ชาวบ้านแพะมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนอย่างไรเพื่อที่จะทำให้เกิดศักยภาพ และชาวบ้านมีศักยภาพอะไรในการจัดการป่าชุมชนจากพื้นฐานทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และทรัพยากรป่าไม้ การฟื้นฟูและยกระดับในการพัฒนาพึ่งพิงตนเองของท้องถิ่น โดยเน้นการพัฒนาแบบต่อเนื่อง รวมถึงมีปัจจัยอะไรที่เกี่ยวข้องอย่างไรกับศักยภาพในการจัดการป่าชุมชน

1.2 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาบทบาท และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน
- 2) เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน
- 3) เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน

1.3 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษาศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนนั้น มีกรอบแนวคิดเพื่อที่จะตอบคำถามการวิจัยและยังคงต้องอาศัยฐานคิดสำคัญๆ ดังนี้

การศึกษาริบททั่วไป ได้แก่ ประวัติของชุมชน และประวัติของป่าชุมชน เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรป่าไม้ และรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2492 - พ.ศ. 2547) เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ใช้แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

การศึกษาริบทบาทและการมีส่วนร่วมในการจัดการดูแลป่าชุมชน โดยใช้แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม และการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับป่าชุมชน โดยการมีส่วนร่วมนั้นมีตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการศึกษาหาสาเหตุของปัญหา การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ใช้แนวคิดเรื่องรูปแบบและแนวทางการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับป่าชุมชน

การศึกษาถึงการบริหาร จัดการ ดูแล รักษา พื้นฟูป่าชุมชนที่ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า การมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับเป็นบทลงโทษผู้ฝ่าฝืน และสามารถกีดกันคนภายนอกเข้ามาใช้ประโยชน์ ใช้แนวคิดเรื่องป่าชุมชน ได้แก่ ความหมายของป่าชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน รูปแบบของป่าชุมชน เงื่อนไขการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน และใช้แนวคิดทุนทางสังคม ได้แก่ แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน และแนวคิดเรื่องระบบเครือข่ายทางสังคม

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษารั้งนี้ใช้พื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนบ้านแพะ หมู่ที่ 10 ตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวนประชากร 393 คน (ชาย 195 คน และ หญิง 198 คน) ป่าชุมชนบ้านแพะมีพื้นที่ทั้งหมด 846 ไร่ และมีตาน้ำไหล หรือรูน้ำไหล ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 6 นิ้ว ซึ่งมีน้ำไหลตลอดทั้งปี ชาวบ้านได้อาศัยน้ำนี้ เพื่อใช้ในการอุปโภคและใช้ทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนด้วย ชุมชนบ้านแพะเป็นชุมชนที่มีลักษณะเด่นในการที่ชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันปกป้องคุ้มครองพื้นที่ป่าไม้ไว้เป็นอย่างดีเป็นเวลา 50 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 - พ.ศ. 2547) ทำให้ชุมชนบ้านแพะได้รับโล่เกียรติคุณจากสำนักงานป่าไม้ จังหวัดเชียงใหม่ ในวันที่ 25 กรกฎาคม 2525 และชุมชนบ้านแพะได้รับรางวัลที่ 1 จากสำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2528 – 2531 ในการรักษาป่าประจำหมู่บ้านดีเด่น และในวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2547 ได้รับรางวัลตำบลเขียวขจี ซึ่งเป็นรางวัลเกี่ยวกับการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า รวมถึงทุกปีทางสำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ได้มีการนำคณะบุคคลกลุ่มต่างๆ เข้าไปศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก (ประสิทธิ์ ธีปรีชา และคณะ, 2534)

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตเนื้อหาในการศึกษาเรื่องศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน
ได้เน้นศึกษา

1. บริบทชุมชนในภาพรวมของสภาพทั่วไป ได้แก่
 - ประวัติความเป็นมาและลักษณะทางกายภาพของชุมชน ได้แก่ ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านแพะ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน เส้นทางคมนาคม การตั้งบ้านเรือนในชุมชน และการถือครองที่ดิน

- ลักษณะพื้นฐานทางสังคม ได้แก่ ประชากร อาชีพ การศึกษา การบริโภค สุขภาพและอนามัย การให้บริการในหมู่บ้าน การปกครองภายในหมู่บ้าน และระบบความสัมพันธ์ทางสังคม
- ความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณี
- ภูมิปัญญาชาวบ้าน
- ทรัพยากรแหล่งน้ำ
- ป่าชุมชนบ้านแพะ ได้แก่ ประวัติป่าชุมชน สภาพป่าชุมชน

2. บทบาทและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการดูแลและรักษาป่าชุมชน

ได้แก่

- การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การมีส่วนร่วมในการวางแผน ดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในดำเนินกิจกรรม และการมีส่วนร่วมในการ ติดตามและประเมินผลงาน
- การมีส่วนร่วมในการได้รับประโยชน์จากป่าชุมชน
- การมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์หมู่บ้านและบทลงโทษ
- การมีส่วนร่วมในการกีดกันบุคคลภายนอกเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่า

3. ศักยภาพในการจัดการ ดูแล และรักษาป่าชุมชนของชุมชน เพื่อให้เกิดการ

พัฒนาอย่างยั่งยืน ได้แก่

- ศักยภาพด้านทุน ได้แก่ ภูมิปัญญาในด้านสมุนไพร ภูมิปัญญาในด้าน ระบบนิเวศ ความต้องการรักษาชื่อเสียงของชุมชนในด้านการอนุรักษ์ ป่าไม้ และความต้องการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไว้ให้ลูกหลาน
- ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม
- ความเชื่อและพิธีกรรม
- ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน
- ความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับ และบทลงโทษที่เข้มแข็ง

4. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของชุมชนในการจัดการ ดูแล และรักษาป่า

ชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้แก่

- ความเข้มแข็งของชุมชน
- การทำงานร่วมกันขององค์กรชาวบ้าน
- ความจำเป็นในการใช้ประโยชน์จากป่าไม้
- จิตสำนึกและอุดมการณ์ร่วมกันของคนในชุมชน

- ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน
- การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

1.4.3 ขอบเขตด้านเวลา

ทำการศึกษารอบคลุมระยะเวลาระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2547 ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2548

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

ศักยภาพในการจัดการป่าชุมชน หมายถึง จิตความสามารถของชุมชนที่สามารถนำมาใช้ในการจัดการป่าไม้โดยผ่านภูมิปัญญา วัฒนธรรม ความเชื่อและพิธีกรรม ระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ระหว่างเครือข่ายสังคม ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และความเข้มแข็งของกฎระเบียบข้อบังคับของชุมชนที่มีบทลงโทษอันเข้มแข็ง และมีกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งจิตความสามารถเหล่านี้ได้ทำให้เกิดศักยภาพขึ้น

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าที่ชาวบ้านได้ร่วมกันดูแลรักษาไว้เพื่อให้เป็นสมบัติของส่วนรวม และยังใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ซึ่งชาวบ้านได้มีการตั้งกฎระเบียบของชุมชนไว้เพื่อใช้ในการบังคับในการลงโทษผู้กระทำผิด

การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การที่ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จากการผสมผสานในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างเหมาะสม เพื่อให้ป่าสามารถยังคงอยู่

ปัจจัย หมายถึง องค์ประกอบที่สนับสนุนหรือขัดขวางศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ ความจำเป็นในการใช้ประโยชน์ของป่าไม้ ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน จิตสำนึกและอุดมการณ์ร่วมกันของคนในชุมชน การทำงานร่วมกันของชาวบ้าน และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกที่ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เพื่อบริหารดูแล และรักษาป่าชุมชนให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

บทบาท หมายถึง หน้าที่ในการจัดการ ดูแล และรักษาป่าชุมชน รวมถึงการสร้างกฎระเบียบข้อบังคับในการลงโทษผู้ฝ่าฝืน และการรวมตัวกันเพื่อปกป้องสิทธิของตนในป่าชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง องค์ความรู้หรือความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตที่สะสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ในรูปแบบความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรม กฎระเบียบ มีทั้งลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา สำหรับการดำเนินชีวิตในท้องถิ่น

การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน หมายถึง การที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการดูแลและรักษาป่าชุมชนทุกชั้นตอน ตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม และการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน เพื่อให้การพัฒนาป่าชุมชนอย่างยั่งยืนและยังรวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน กฎเกณฑ์หมู่บ้าน และบทลงโทษ และการกีดกันบุคคลภายนอกเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนช่วยกันจัดการดูแลรักษาป่า เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต โดยใช้ความเชื่อ พิธีกรรม ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในการจัดการป่าชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน จิตสำนึก อุทิศการมีส่วนร่วมกันของคนในชุมชน กฎ ระเบียบ และบทลงโทษ รวมถึงการมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ของชุมชน ทั้งนี้การจัดการดังกล่าวอาจได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เป็นพื้นฐานในการจัดการป่าให้เกิดความสมบูรณ์และยั่งยืนต่อไป